

JULIUS MÄGISTE

Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul

Avec un résumé: Quelques réserves à propos de la recherche des mots
d'emprunt fennobaltiques

Tartu
1933

Eesti Rahvusraamatukogu: 2-96-09078

Trükise digitaalkoopia ehk e-raamatu tellimine (eBooks on Demand (EOD)) –miljonid raamatud vaid hiireklõpsu kaugusel rohkem kui kümnes Euroopa riigis!

Täname Teid, et valisite EOD!

Euroopa raamatukogudes säilitatakse miljoneid 15.–20. sajandi raamatuid. Kõik need raamatud on nüüd kättesaadavad e-raamatuna — vaid hiireklõpsu kaugusel 24 tundi ööpäevas, 7 päeva nädalas. Tehke otsing mõne EOD võrgustikuga liitunud raamatukogu elektronkataloogis ja tellige raamatust digitaalkoopia ehk e-raamat kogu maailmast. Soovitud raamat digiteeritakse ja tehakse Teile kättesaadavaks digitaalkoopiana ehk e-raamatuna.

Miks e-raamat?

- Saate kasutada standardtarkvara digitaalkoopia lugemiseks arvutiekraanil, suurendada pilti või navigeerida läbi terve raamatu.
- Saate välja trükkida üksikuid lehekülgi või kogu raamatu.
- Saate kasutada üksikterminite täistekstotsingut nii ühe faili kui failikomplekti (isikliku e-raamatukogu) piires.
- Saate kopeerida pilte ja tekstiosi teistesse rakendustesse, näiteks tekstitöötlusprogrammis.

Tingimused

EOD teenust kasutades nõustute Te tingimustega, mille on kehtestanud raamatut omav raamatukogu. EOD võimaldab juurdepääsu digiteeritud dokumentidele rangelt isiklikel, mittekommertseesmärkidel. Kui soovite digitaalkoopiat muuks otstarbeks, palun võtke ühendust raamatukoguga.

- Tingimused inglise keeles: <http://books2ebooks.eu/odm/html/nle/en/agb.html>
- Tingimused saksa keeles: <http://books2ebooks.eu/odm/html/nle/et/agb.html>

Rohkem e-raamatuid

Seda teenust pakub juba tosin raamatukogu enam kui kümnes Euroopa riigis.

Lisainfo aadressil: <http://books2ebooks.eu>

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED XXIV

JUL. MÄGISTE

**KÕHKLEVAID MÕTTEID
LÄÄNEMERE-SOOME LAENSÕNADE-
UURIMISE PUHUL**

AVEC UN RÉSUMÉ:

QUELQUES RÉSERVES À PROPOS DE LA
RECHERCHE DES MOTS D'EMPRUNT
FENNOBALTIQUES

TARTU 1933

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS

170109

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED XXIV

JUL. MÄGISTE

**KÕHKLEVAID MÕTTEID
LÄÄNEMERE-SOOME LAENSÕNADE-
UURIMISE PUHUL**

AVEC UN RÉSUMÉ:

**QUELQUES RÉSERVES À PROPOS DE LA
RECHERCHE DES MOTS D'EMPRUNT
FENNOBALTIQUES**

TARTU 1933

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS

HAHUSAMATUKOGU

2-00-1078

AKADEEMILINE EMMELE SEIISI TOIMEIISID XXIV

JOL MAGISTE

KÖHKLEVAID MÖTTEID
LÄÄNEMERE-SOOME LAANSÕNABE-
LURIMISE PUHUL

„Postimehe“ trükk, Tartus 1933

AVEC UN RÉSUMÉ

QUELQUES RÉSERVES À PROPOS DE LA
RECHERCHE DES MOTS D'EMPRUNT
FINNOIS

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

2-96-9078

Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul.

Vanade, kaugesse minevikku tagasiulatuvate keeleliste mälestusmärkide puudumise (esimesed pikemad keelemuistised teatavasti eestis ja soomes on pärit alles XVI saj. I poolelt) ja otseste ajalooliste teadete nappuse tõttu läänemere-sm. keelte ja rahvaste vanima ajaloo valgustusel on kujunenud eriti tähtsaks etümoloogiline uurimine, sõnavara põhjal keele- ja kultuurilooliste oletuste tegemine. Ainult kõige viimaseil aastakümneil on arheoloogia oma töömeetodite arenguga jõudnud nii kaugemale, et on suutnud anda väärtuslikke lisandeid ja korrektsioonegi sellele läänemere-soomlaste esiajaloo-pildile, mis varemalt baseerus päämiselt ainuüksi võrdleva keeleteaduse saavutisil. Põliste soomeugri kultuursõnade jälgimise kõrval meie etümoloogilisel uurimisel on tulnud palju tegemist teha laensõnade-uurimisega, kuna praeguste läänemere-soomlaste eelkäijail, algsoomlasil, on olnud sügava kultuurilise tähtsusega kokku-puuteid indo-euroopa naabritega (balti [leedu-läti], germaani ja muinasvene rahvastega). Kuna viimased üldiselt on varemini jõudnud ajaloo areenile ning seetõttu ka nende keelte uurimine vanemate tekstide olemasolu jm. põhjuste tõttu on võinud opereerida paremate andmetega, siis on neilt läänemere-soomlasile tulnud laensõnade kaudu mõnigikord võimalik koguni läänemere-soomlaste keele- ja kultuuriarengu

¹ Ettekandena esitatud Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul 5. X 1932.

etappe dateerida. Arusaadavalt nii siis ka nende algsome laenude uurimisele on omistatud meie ja indo-euroopa keelte uurijate poolt rohkesti tähelepanu. V. Thomsen'i poolt kindlasti rajatuna¹ läänemere-sm. laenude-uurimine on aastakümnete jooksul arenenud meie keeleteaduse omaette metoodiliseks harundiks, mille praegusele tasemele tõstmisel on kaasa töötanud rida silmapaistvamaid teadlasi (E. N. Setälä, J. J. Mikkola, M. Veske, J. Kalima, Y. H. Toivonen, T. E. Karsten jt.). Silma paistab seejuures, et see laenude-uurimine ka oma tüsedamaile esindajaile pole kujunenud ainuliseks spetsiaalalaks, vaid et laenude-uurimist üldiselt on harrastatud muu keeleajaloolise uurimistöö kõrval, nagu vaheldustööna. Tundubki, et seetõttu paljude vääramatute saavutiste kõrval meie laenude-uurimisel on mõningaid õrnu kohti, mis tulevikus vajaksid veel kaalumist. Andestatagu siis ka, et allakirjutanu sellest uurimisalast enesest eemal seisjana sõnab puudutada mõnd laenude-uurimise küsimust, mis tema arvates pole veel rahuldavalt lahendatud.

Laensõna häälikulise ja semasioloogilise külje vahekord. Laenude häälikulise rinnastuse täpsusnõude äärmuslikkus.

Meie tänapäeva laenude-uurimises näikse veel puuduvat tarviline tasakaal uuritava laensõna häälikulise ja semasioloogilise (täendusliku) külje arvestamises võõra laenuoriginaaliga rinnastuse tegemisel. Eelistatakse üldiselt häälikulist külge, nii et kui laenuks peetaval sõnal see külge kattub oletatava indo-euroopapoolse originaaliga, siis sisulis-täendusliku külge vasturääkivustele ei panda suurt rõhku, minnakse sellest kaunis kergesti mööda või jälle tehakse tähendusemuutuse oletusi, mis endid alati hästi põhjendada ei laseks. Rinnastatavate sõnade tähenduslikust kattuvusest aga hoolitakse vähem, kuna väikegi ebakorrektsus häälikulises vastavuses võib teha etümoloogilise rinnastuse hüljatavaks või vähemalt kaheldavamaks. Selle vastu on vist küll põhjen-

¹ Märkteostega Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske (Kopenhaagen 1869, saksa keeli a. 1870) ja Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog (Kopenhaagen 1890).

datult häält tõstnud Kalima¹: „Käytännössä antavat eri tutkijat sille [s. o. tähenduslikule küljele] eri suuren merkityksen, useat jokseenkin pienen — mielestäni aivan liian pienen. Verrattain rohkeasti ja kysymysmerkkiä käyttämättä tehdään sanayhdistelmiä esim. kahden kaukaisen sukukielen välillä, vaikka merkitys olisi laadultaan hyvin häilyvä ja vähän painava, kunhan vain äänteellisiä esteitä ei ole näkyvissä. Tuntuu kuin jonkinmoinen äänneseikkojen kaikkivalta olisi etymologisille tutkimuksille ominaista. En pyri anarkiaan, mielestäni on päinvastoin äänteellisen vastaavaisuuden alalla vaatimukset pidettävä korkealla. Mutta oikeutta myös merkitykselle! Ja jos on sitä mieltä, että äänteelliset ja merkityso pilliset seikat on pantava yhdessä vaakaan..., niin silloin on käsittääkseni kysymysmerkkien sijoittaminen tehtävä toisella tavalla kuin useinkin nykyään tehdään.“ See on küllalt selge hoiatav häält autoriteetselt poolt. Eriti varemail aegadel püstitatud etümoloogiate hulgas, tõsi küll, leidub rida sääraseid ametlikult ümberlükkamata juhte, millede häälikuline külg on erandlik, nagu näit. e. *uba*-sõna seletus balti (leedu-läti) < *pupa* 'Bohne' kujust², ent praeguse uurimise seisukohalt on sellised sõnaühendused äärmiselt küsimärgilised — kuigi semasioloogiline külg võrreldavail sõnul täpselt katub. Indo-euroopa sõnaalgulised mitme konsonandi ühendid on teatavasti lmsm. laensõnus käsitletud üldiselt nii, et püsib ainult viimane konsonant (*rõõsk*, sm. *rieska* — vrd. leedu *prėskas*, raamat — vrd. vn. *зрѣкома*, *rand* — vrd. germ. *strand* jne.), ja seepärast tundub hoopis ketserlikuna ja ebateaduslikuna Kalima oletus³, et e. *sammas* võiks tuleneda indo-iraani algkujust *stambhas*, sm. *seivās* ja eL *saivas* võiksid olla sama ootuspärased balti **steibas*~**staibas* kujude järglased kui eP *teivas*, ja koguni e. *suur*, sm. *suuri* võiksid lähtunud olla mingist indo-euroopa *st*-lisest sõnast (võrdluseks on esitatud muinasskand. *stórr* ja sanskr. *sthūrā*

¹ Vir. 1920, lk. 16—17, sm. *päistär* < vn. *наздѣръ* etümoloogia puhul.

² Ahlqvist, Kulturwörter, lk. 39, ja selle järele Thomsen, Beröringer, lk. 210. Sõna-algulise *p*-puudumist eestis võiks seletada (igatahes küll mitte tavalise) dissimilatsiooninähtusena.

³ Vir. 1930, lk. 346—7.

'gross, mächtig'). Soome-ugri keeleteaduse autoriteetseimad esindajad Paasonen ja Setälä on pidanud viimase sn. suhtes igatahes hoopis vastuvõetavamaks ühendamist (*toidu-*) *suurus*, sm. *suurimo* sõnaperega, kuna siin pole häälikuliselt raskusi võrdlemisel, kuigi teispoolt tähenduslikult nende ühteasetamine pole just kerge. Baltipoolse päritoluga sõnas *vaha* jällegi valitseb erandlik häälikuline olukord (ootaksime e. **vahk*, sm. **vahka* — vrd. leedu *vászkas* 'Wachs'), kuid täielise semasioloogilise kattuvuse juures seda pole peetud etümoloogilist ühendamist takistavaks, vaid ootusvastast *k*-tut kuju *vaha* on katsutud seletada lmsm. enda pinnal tekkinud nõrga astme üldistuseks (Thomson, Toivonen) või tuletada metateesest algkujust **vakša* (Ojansuu; varase algsm. *kš* > *h*) — nõnda siis nii või teisiti on nihutatud regulaarse, täpse häälikulise kattuvuse raamidesse. Kumbki seletuskatse iseenesest pole päris vastuvaidlematu.

Piirdugem selle paari näitega hulgast pakunduvast. Metoodiliselt laitmatu laensõnaseletus ei luba tänapäev rohkemat kõrvalekalduvust laensõnavõrdlustes kui kõige enesestmõistetavamaid häälikusubstitutsioone (lmsm. algkeeles puudunud indo-euroopa häälikute ja häälikühendite asendamist omade lähimatega, näit. helilise *g*, *d*, *b* asemele helitud *k*, *t*, *p* jms., vrd. algsm. *vako* - leedu *vagà*). Kauges minevikus laenatud sõnades oletada rahvaetümoloogilisi ümberkujundusi, kontaminatsioone põliste omade sõnadega (nagu näit. germaanipäraseks peetavas sõnas *pöid*, sm. *pöytä* 'laud', vt. Setälä, Bibl. Verz.) ja muid psühholoogilisi kõrvalteguereid on teadagi riskantne ja seda on harva sõnandatud. Niiviisi korrektseks peetavad sõnaseletused ongi häälikuliselt jõudnud üldiselt matemaatilise täpsuseni, nagu seda valgustavad mõned näited Bibl. Verz-st: sm. *sawvo* 'quelle' < varase alggerm. **sawwo*, saat, sm. *saatto* < algskand. **satoⁿ*, *rupilas* < ? germ. **krupilaz* 'krüppel', *ruko* 'kleiner heuschöber' < germ. **hrūgôn-*, *ruhtinas*, *ruhtina* 'princeps, dux' < germ. *druhtinaz*, (*taari*)*raba*, *rapa* < germ. **draba-*, sm. *lattia*, *laattia* 'põrand' < germ. **flatja-*, *lappio* 'flache seite' < germ. **labbiōn-*, *kuva* 'imago, effigies' < germ.

**skuwwa* jne. Kui keelearengu vaatlemisel noorgrammatikutega pääses juhtima häälikseaduse erandituse põhimõte, siis pole imestada, et sellega koos ka laensõnade seletamisel jõuti stabiilsete, eranditute häälikvastavuste otsingule ja leidmisele. Tänu sellele ongi etümoloogiline uurimine saavutanud rohkesti püsiva väärtusega resultaate. Normaalse keelearengu vaatlemise rehetarre on keelelise analoogia, rahvaetümoloogia, kontaminatsiooni jms. näol jäetud lõhna- auk, ja viimasel ajal on lisaks veel ikka enam ja enam hakatud sel alal rääkima erandlikest keelevormide „kulumisist“ ja „komistuskujudest“. Vanemate laensõnade uurimisel, nagu osalt selge juba ülemalõeldust, see hingamisvõimalus peaaegu täitsa puudub. Ja nii imponeeriv kui ka iganes on häälikuline äärmine täpsus laenusuhete rekonstrueerimisel, tundub see liialt puht-teoreetilisena, mõnelgi juhul raskestiusutatavana. Sellist taoteldavat ideaalset korrapärasust on vähe kogu taevaalaotuse all.

Ettevaatusele neis regulaarsusetootlusis manitsevad eriti veel kõige hilisemad laensõnad. Neid kui kultuuri- looliselt vähehuvitavaid pole meil kahjuks süstemaat- selt jälgitud — puudub näit. igasugune ülevaade hiliseist vene laenudest eesti murdeis, rootsi laenudest soome mur- deis, vene laenudest (eriti ida-) soomes, hoopis puudulikud on teated alamsaksa ja nüüdissaksa laenudest eestis (Schlü- ter'i jt. järele), läti laenudest liivis (Thomseni jt. järele) jne.¹. Kuid nende ligemal vaatlemisel selgub, kui palju nende hulgas on komistuslikke, kuidagi enam või vähem „eba- korrektseid“ laensõnu. Kuopio ümbruse soome murdeis tarvitataivate hiliste rootsi laenude seast² võetagu näiteks: *avitsuoñ* < *auktion*, *armiilar* ~ *armiitar* < *armvilare*, *simp- setti* < *chemisett*, *tõpskuu* < *doppsku*, *kolonterit* < *kolonner*, *liitvaunut* (surnuvanker) < *likvagn*, *litviikki* < *likvid* (palk), *Napalooni*, *Napelooni*, *Napaloi*, *Napelo* < *Napoleon*, *ansari* (kasvulava, ka kirjajkl.) < *orangeri*, *pemitsuon* < *permission*

¹ Rõõmustavaks erandiks töötab saada mag. P. Ariste' peatselt ilmuv teos (hiliseist) rootsi laenudest (eriti lääne-) eestis.

² Vt. Vir. 1909, lk. 34—39, 153—157 V. E. V. Wessman'i kirj. „Kuopion tienoilla käytettyjä „lainasanoja“.“

(pension), *potslouta* < *spottlâda* (süljetops), *toplinki* < *stoppning* (täidis), *tiariin(huone)* < *teater*, *komentliija* < *komedi*, *metosti* < *metodist*, *posentiivi* ~ *posetti* < *posetiv* (vântorel), *rum(i)naati* ~ *rumснаат* < *promenad* jt. Sama sagedaste häälikuliste ootamatustega kohtume ka idasm. vene laensõnus, millede kohta meil on põimitud sedelitekogu: *rivinieikka*, *rivetniekka* (Sakkula) < *ривенник*, *roposka* (Kivennapa, Muola jm.) < *рогожка*, *roskätta* 'kelirikko' (Juva) < *рошнупье*, *rosmo* (Kymi, Maaninka, Jääski jm.) ~ *rorsmo* (Tytär-saari) ~ *rosvo* (kirjagl., murdeis) < *разбой(ник)*, *seletkat* ~ *seletkat* (Säkkijärvi, 'vest') < *жилетка*, *pesmi* (Parikkala) < *песня*, *piikkinä* ~ *piittinä* (miski toiti Ida-Soomes) < *сбунень*, *sulain*, gen. -*in* < *чулан* (Virolahti), *pultniekka* (Uusikirkko) < *полтинник*, *tipi(n)taari* (Muola) < *скипидарь* jne. Ka eesti rahvakeeles on samalaadsete näidete hulk loendamatu, näit. (Wiedemann'i Wb. järgi): *kundament* ~ *kullament* < *Fundament*, *kuller* ~ *kurel* < *Courier*, *kuntspants* ~ *kulterpalt* < *Kunzens Balsam*, *pabrits* ~ *paberits* < *Berberitze*, *perlestn* ~ *pernstn* < *Bernstein*, *rügement* ~ *rügement* < *Regiment*, *tergentn* (Maarja-Magd. *tärgesteñ* ~ *tärbesteñ*) < *Terpentin*, *välsker* ~ *velsker* < *Feldscher*, *vörkel* < *Erker* jne. Jättes kergestiavastatava häälikulise irregulaarsuse leidmise ja võimaliku seletamise igal ülalesitatud üksikjuhul lugeja lahkeks hooleks piirdume nende näidetega. Muidugi on selliste erandsõnade kõrval „korrektse“ häälikvastavusega sõnad hilislaenudegi hulgas valdavas enamuses (*tükk* < *Stück*, *kurk* < *Gurke* jne. tüüpi), kuid see ei keela meid kultuurilooliselt väärtuslikumategi vanemate laensõnade suhtes tegema teatavaid järeldusi. Ja nimelt: ei saa kujutella, et aastat 1500—2000 tagasi läänemere-soomlaste kuulmismeel ja keeleline reprodutseerimisvõime oleksid olnud niivõrra palju teravamad praegusest, et tolleaegseil laenamispuhkudel ei võinud tekkida samasuguseid komistusjuhtumeid, või et tolleaegne sõnalaenaja mõtteviis oleks olnud immuunne kõigi laenude häälikulist sirgjoonelisust tõkestavate keelepsühholoogiliste tegurite vastu. Selles mõttes tuleks algsoome laenude uurimisel ümber orienteeruda ja loobuda oma viimaseil aegadel avalduvast püüdest võimalikult kõik algsm. laensõnad

rekonstrueerida oma vöörsubstraadist täpselt ja laitmatult laenatuiks, või — teiste sõnadega — loobuda illusioonist, et laensõna viimses kui häälikus alati peaks peegeldama oletatavat substraati. See kärbiks küll teataval määral etümoloogilise uurimise pretensioone, kuid teeks ta inimlikult usutavamaks.

Muide võib vanemate laenude häälikulise külje hindamisel mõnikord olla kasu hiliste laenude juures kergemini kättesaadava tõestusmaterjali põhjal tehtud tähelepanekuist. Võib-olla sobiks selle illustreerimiseks sm. *sääli*, aun. *žėdli*, veps. *žäl* 'mitleid, bedauern' sn. etümoloogia, niivõrra kui järgnev mõttekäik võiks olla usutav. Mikkola teatavasti¹ loeb selle sn. 1. silbi *ä*-vokalismit tõttu (vrd. seevastu karj. *žoali* < *-ā*-) vanemate slaavi laenude hulka, arvates et „Der *ä*-laut dieser entlehnungen muss wohl so erklärt werden, dass der nach *ž*, *š*, *č* aus *ě* (*n*) entstandene *a*-laut ein von dem alten *a*-laute verschiedener laut mit *ä*-färbung war“. Mõned hoopis hilised laenud aga näikse osutavat, et palataalsete vn. *ж* ja *ч* (= *ž*, *čš*) järel 1. silbis *a*-d substitueeritakse ka *ä*-ga: sm. *aurinko säärii* (Kymi, ? 'kõrvetab', vrd. vn. *жапутъ*), *särü* 'selkäsauna' (Suursaari, ? < vn. *жап*; ? kas ka e. *säru* kuulub sellega ühte, on hoopis kahtlane — vrd. *särisema*-verbi); sm. *säinnieikka* (~*sainieikka*, Lavansaari, < *чайникъ*), e. setu (Vilo) *tšäl* 'tee' < *чай*, e. Maarja-Magd. (nalj.) *särkkä* 'kuum' < *жарко*, *жапкуй*, e. setu (Vilo) *tšäššön* '(kiriku) kabel' < *часовня*. Paralleelina mainitagu, et vene palataalse *ч* jälgil näib ka setu (Vilo) hilislaenus *tšiut* 'vähekeses' < *чумъ* (Maarja-Magd. *suž*, *sužtikkene*, Vilol Unkavitsas ka *tšät*).

Oma ja laenatu eraldamise raskusi. Lääne-mere-soome tuletusküsimused ühenduses laenu-uurimisega.

Laensõna ja põlise oma sõna vahetegemine pole alati just kerge, eriti soome-ugri keelte alal, kus tänapäev veel puudub täielik ülevaade soome-ugri omast sõnavarast ja sage on nähtus, et omi sõnu etümologiseeritakse laenu-dena. Ammuks see oli, kui *kadakas*, *mets*, *laev* kuulusid balti laenude, *oda*, *mõni*, *palju* jt. germaani laenude hulka —

¹ BWS, lk. 113.

nüüd aga juba ollakse enam-vähem kindel nende soome-ugrilisuses. Bibl. Verz-t lehitsedes kohtume ikka ja jälle sõnuga, mille laenupäritolu on kõikuv, mis võivad olla alternatiivselt nii germaani kui soome-ugri omad või milles oletatakse võõra ja oma elemendi segunemist, näit. *pöid*, *pura(sk)*, *-kond* (sm. *kunta*), (*maha*) *murdma*, sm. *mahtaa* jt. Mida enam edasi jõuab soome-ugri oma sõnavara tundmine, seda suuremaks läheb selliste hüljatud ja kahtlaseks muutunud laenu-etümoloogiate arv. Aeg-ajalt juurdetulevad uued kindlad laenukonstateeringud ei jõua siin sammu pidada. Mõni autoriteetne etümoloog (nii nimelt Mikkola) on läänemere-soome laenuoletuste suhtes läinud nii umbusklikuks, et suures hulgas kõnessetulevaist juhtumeist näeb vastupidiseid, läänemere-soome keelist indo-euroopa (eriti vene ja leedu-läti) keelisse võetud laensõnu. Nii siis oma ja võõra piirjooned meie laenuküsimustes on mitmeti veel ähmased.

Ent isegi asudes seisukohal, et läänemere-sm. laenuuurimise üldalused on kõikumatud, kerkib laenude häälikulise analüüsi ja võrdlusmeetodi puhul üht ja teist keelele võõraste häälikelementide eelistamisest ja omade varjujätmisest laensõnade seletamisel. Üksik- ja geminaatklusiilide vaheldusest balti ja germaani laenudes (balti ja germ. *k, t, p* > läänemere-sm. *k, t, p ~ kk, tt, pp*) on laenude-uurijate poolt ikka välja loetud tähtsaid laenukronoloogilisi tõsiasju: üksikkluusiilsed lmsm. sõnad kuuluksid balti ja germaani laenude vanemasse järku (tüüp sm. *nauta* — muinaspõhja *naut*; sm. *kelta*, e. *kold* — leedu *geltà*), geminaatsed aga hilisemasse laenudeperioodi (tüüp *nauttia*, *nautida* — gooti **nautjan*; sm. *pirtti* — leedu *pirtis*)¹. Eriti Karsten oma palju vastuvaidlusi äratanud üksikkluusiilsete laenude eelgermaani (vorgermanisch) algupära oletusega² on esile tõstnud selle geminaadivahelduse tähtsa sõltuvuse laenava germaani poole häälikoludest. Seejuures muutub aga olukord kahtlaseks, kui arvesse võtame, et mitmel laenujuhul ühes ja samas sõnas eri lmsm. keelis

¹ Vt. Thomseni GSJ, lk. 61 jj., BFB 151, Samlede Afhandlinger II, lk. 258. ² T. E. Karsten, Germanisch-finnische Lehnwortstudien, lk. 169—180.

või nende murdeis leidub nii üksik- kui geminaatklusiili (näit. e. *malk* < *malkka*, sm. *malka* — leedu *málka*; sm. *juko* ~ *jukko*, *jukka* — gooti *juk*; sm. *saatto*, e. *saad* < **sato* ~ [heina-] *saat* — < *sātō*ⁿ) ja seepärast eri klusiiliastmega kujusid tuleb pidada eri ajajärkudel laenatuiks. On aga juba hoopis kahtlane, kas see klusiilitunnus nii palju kaalub, kuna teatavasti soome-ugri keelte omaski sõnavaras on rida üksik- ja geminaatklusiili vaheldusega sõnu, nagu Toivonen FUF XVIII, Anzeiger, lk. 48, Karsteni Germanerna-teose arvustamisel on viidanud. Kui soome-ugri (ja kitsamalt võetuna) läänemere-sm. keelte omas genuiinses sõnavaras on võimalikud üleminekud üksikklusiilelt geminaatidele ja vastuoksa, siis võib seega ka vanemate indo-eur. laenude kõnealune kõikuvus klusiilide esinduses suurelt jaolt seletuda lmsm. omalt põhjalt.

Vokalismi alalt sobiks näiteks selle kohta, kuidas oma ja võõra häälikulise nähtuse piirjooned võivad olla ähmased, l. silbi esi- ja tagavokaalide vaheldus läänemere-sm. vanemais laensõnades. Omast sõnavarast on tuntud rohkesti raskeltseletatavaid *a ~ ä*, *u ~ ü*, *e ~ e* vahelduse juhte: e. *kand* ~ *känd*, Kodavere *samps* ~ *sämps*, *kahar* ~ *kähar*, (*pisu*)*händ* ~ eL *hañd* 'saba', veps. *rägend* ~ e. *raand*, e. *pügal* ~ *pugal*, *nuga* ~ sm. *nykä*, e. *nugis* ~ *nügis*, sm. *henki*, e. *hing* ~ *hõng*, e. *mets* ~ *mõts*, sm. *etsiä* ~ e. *otsima*, murd. *õtsima* jt.¹ Ka laenude-uurijad, näit. isegi Karsten², kõige kaugemaleulatavamate võõrmõjude oletaja, on seda arvestanud. Juba Thomsen³ on e. *räästas* (*rästas*) ja sm. *rastas*, murd. *rästäs* (< baltist, vrd. leedu *strázdas*) esineva vokaalivahelduse seletanud läänemere-sm. keelte põhjal: „...kann dies wahrscheinlich nur auf einer sekundären Wandlung des *a* in den entsprechenden weichen (hohen) Laut *ä* beruhen“ (kuigi sääljuures viidatakse laensõnade diftongivaheldusile nagu sõnus *hein* ~ *hain*, mis pole sellega täiesti paralleelsed, ja kuigi kohe järgnevas ootamatu l. silbi esivokaalsus

¹ Vt. näit. L. Kettunen, Kod. Vok., lk. 2—3, 12, 15—16, LVHA II, lk. 1. ² Vt. Germanisch-finnische Lehnwortstudien, lk. 150, sm. *kyhmy* ~ *kuhmo*, *tyhmä* ~ *tuhma* puhul. ³ Samlede Afhandl. IV, lk. 156—157, vrd. ka BFB, lk. 91.

sõnus *ädal* — leedu *atolas* ning *härmä*, *härm* — leedu *šarmä* viiakse tagasi oletatavaile balti *e*-lisile, *ä*-d oodata laskvaile kujudele). Ka *u* ja *ü* vaheldusega sõnad *tyhjä*, *tühi* — leedu *tüščias*, *tytär*, *tütar* — leedu *dukter*. T. ühendab ilma selle kohta balti keelist seletust otsimata¹, nii siis vist küll ülemal *rästās* ~ *rastas* vahelduse puhul antud seletust siingi endastmõistetavaks lugedes. Algsoome laenudes esineva indo-eur. keelte *e* ~ algsm. *ē* (*ō*) esinduse nagu juhtudel *köld*, **kelta* — leedu *geltā*, *nōel*, **ne(e)kla* on allakirjutanu arvates läänemere-sm. keelte põhjal õieti seletanud Wiklund². Kõnesolevaid esi- ja tagavokaali vaheldusi läänemere-soomes (ja veel kaugemalgi, vrd. *talv* — ung. *tél*, *mees* — ung. *magyar*) arvestades tuleks mõne laenuetümoloogia häälikuline seletus revideerimisele või vähemalt kahtlemisele. E. sõna *värb*, *väru*, *värblane*, vadja *värpo* oma *ä*-vokaaliga 1. silbis Ojansuu³ peab baltipoolseks laenuks (vrd. leedu *zwirblis* 'Sperling', balti *ir* — läänemere-soome *är* vastavus on teatavasti sagedane). E. *varblane*, sm. *varpinen* jm. *a*-lised vasted peaksid olema rahvaetümoloogia tulemus, vrd. sm. *varpu* (e. *varb*). Rahvaetümoloogiliseks on viimased kujud seletanud juba Mikkola⁴, oletades siin laenu muinasvene poolt (*вѣрбуи* < **verb-*), kuna slaavi **vorb-* > vn. *вѣрбѣи* „ablaut“-kujust, mis oleks andnud läänemere-soomes *a*-lise vaste, ta mõningate (allakirjutanu arvates ebaoluliste) häälikuliste takistuste tõttu ei pea laenamist võimalikuks. Tundub, et see kahtlane rahvaetümoloogia-seletus võiks kõrvale jääda, sõna võiks pidada slaavi poolt laenatuks, kas *vorb-* või *verb-* kujust (mõlema „ablaut“-astme kõrvuti laenamine ei tundu usutav), kas *a*- või *ä*-lisena algselt, kuna *a* ~ *ä* vaheldus võib väga hästi tekkinud olla läänemere-soome pinnal. Seda enam, et linnunimedes just on võrdlemisi sagedane häälikmetafoor, ja kõnealusel korral häälikuvaheldus *a* ~ *ä* võiks kuuluda sellele alale. Umbes samasugune lugu on eL *rügä* g. *röä* 'Roggen' etümoloogiaga, mida Ojansuu⁵ peab *ü*-vokalismi ja sõna-

¹ Säälsam., lk. 170, Beröringer (BFB), lk. 100. ² Vt. Streitberg-Festgabe 1924, lk. 424—5, ja Suomi V, 10, lk. 248. ³ Lisiä suomal.-balttil. kosketuksiin, lk. 44—5. ⁴ BWS, lk. 104, vrd. ka lk. 43. ⁵ Lisiä, lk. 35—6.

lõpu tõttu balti laenuks (vrd. leedu *rugys* 'Roggenkorn', < tüvest **rugja-*, *u* > *ü* seletuvat 2. s. alguse *j* palataalse mõjuga läänemere-soomes — mis muide on väga problemaatne, kuna omast sõnavarast pole esitada säärase palataliseerimise paralleele). Kuid sõnalõpule käesoleval korral ei saa anda suurt tõestusvõimet, kuna võrdlemisi haruldased *is-lõpulised* sõnad eestis on mõnikord tüveldasa ümber kujundunud (vrd. *rugl* 'rukis' näit. Jämajas, Reigis ja Kuusalus, *rukki* Põhja-Tartumaal; setu *nakri*, Koiva murdes Lätis *nakr*, Mõniste *načkē* 'naeris')¹. Thömseni järgi juba germaani poolt pärit oleval *rukis*, sm. *ruis*-sõnal on *ü*-lised vasted eestis ja vadjas (e. *rukis*, vadjas *rüiz*), milliste keeruline seletamine baltipoolse *rügä* + germaanipoolse *rukis* kontaminatsioonina eestis ja eesti laenuna vadjas tunnuks väga otsituna. Germ. poolt laenatud *u*-lisele kujule võis algsoomes endas tekkida *ü*-line paralleel.

Isegi nii kriitiline etümoloog kui Y. H. Toivonen on mõnikord kaldunud esi- ja tagavokaalsuse vahelduselt laensõnus seletama indo-eur. laenuandva poole hääliknähtuste põhjal, kus seda võiks teha, nagu nägime, teisiti. Vastava vokaalivaheldusega sõna vadjas *reukko*, e. *rõuk*, sm. *roukko*, *roukkio*~*röykkiö* etümologiseerimisel² (vrd. muinas-isl. *hraukr*, *hreykja* jne.) ta tunnuks panevat rõhu germ. laenuandvale poolele, sõnudes: „Miten nämä rinnakkain esiintyvät etuja takavokaaliset muodot voitaneenkin joskus selittää, on syytä ainakin muistaa, että juuri germaanisissa lainasanoisakin tällaista kahtalaisuutta tavataan: *auskari* ~ *äyskäri*, *nuha* ~ *nyhä*, *pursto* ~ *pyrstö* jne.“ Samas etümoloogiateseerias selgitab T. sm. sipelganimetisi *mauriainen* (aun. *mauroi*), *muurahainen*, *muuriainen* (e. *murelane*), vana kirjaki. *myyriäinen*, pidades võimalikuks, et igaüks neist oleks laenatud germ. eri „ablaut“-astmest: < **maur-*, < **mūr-*, < **miūr-*.³ Viimase **miūr-* > sm. *myyr-* oletus põlvneb küll Setälält, FUF XIII, lk. 326—7, ja T. pole selles päris kategooriline.

¹ Et siin esineb just *ä-tüvi* (*rügä*), võiks võib-olla koguni panna selle arvele (?), et tähenduslikult samasse kategooriasse kuuluvad tavalisimad viljanimed on *ä*-(resp. *a*-)tüvelised: *kezvā*, *kāra* — nendega kõrvuti võis tekkida ka *rügä*, *rōgā*. ² Vir. 1919, lk. 108. ³ Saalsam., lk. 104—6.

Kuid igatahes on vähene juba säärase kolme „ablaut“-astme paralleelse laenamise sisemine tõenäolisus. Laiemalt esineva *muur-* (*mur-*) kuju kõrvale, kui see laenati germaani poolt, võis päälegi, nagu ülemalkäsiteldud juhtumeiski, lmsm. keelis endis tekkida esivokaalne *mūr*-line paralleel, seda enam, et putukatenimedes on teatav hääliksümboolne vokaalivaheldus hästi mõeldav (vrd. kas või e. *putukas* ~ *mutukas*, *m* ~ *p*).

Kõige teravamalt torkab silma laenulise seletuse eelistamine läänemere-sm. keelte omapõhjaliste oletusvõimalustega võrreldes vanemate läänemere-sm. laensõnalõppude juures. Nagu üldse meie laenude-uurimise meetodiliseks imperatiiviks on laensõna tagasiviimine võimalikult kattuvale laenuandva poole häälikulisele vastele (vrd. ülmal, lk. 6), nii on see loomulikult nõutav ka laensõnade lõppude kohta. Kuid seejuures pole sageli kahjuks küllalt arvestatud seda, kui suur mõju on laenava keele enda tuletuslõppude ja ka muidu sõnalõpu-tüüpide asjadekäiku segumisel. Pole midagi loomulikumat, kui et niisugused laensõnad kohanduvad oma lõppude poolest laenava keele oma tuletussüsteemile, eriti veel, kui nende lõpposa häälikuline koostis on viimasele võõras või haruldane. Seda võime kõige paremini jällegi jälgida hiliste, häälikuliselt ja semasioloogiliselt läbipaistvate laenude juures. Võtame näiteid idasoo me murdeist, kust neid juhtub olema enam käepärast. Soome omadele *-nta-*, *-nto-*, *-nti*-tuletuslikele sõnule (tüüp *korento*) nõjumisist või selle suffiksiga edasituletumismärgitagu: *karmanto* 'tasku' < vn. *карман* (Muola, Uusikirkko, Kivennapa); *polenta* 'puuhalg', 'kepp' ~ *polena* < vn. *полено* (Säkkijärvi, Valkjärvi); *sulanti* ~ *sulana*, *sulani*, *sulain* 'sahver' < vn. *чулан* (mitmel pool kagusoomes); *saranta* 'koit' < vn. *заря* (Tütarsaar). Idasm. *-ts*-line suffiks (tüüp *kammitsa*) on tõmmanud kaasa eriti vn. *s-* ja *ž*-tüvelisi sõnu: *kalpatsu* 'vorst' < vn. *колбаса* (Lavansaari); *rokotsa* 'rogusk' < vn. *рогожа* (Tütarsaar); *paritsa*, *paritsa* 'kaubapääline' < vn. *барыш* (Juva, Tütarsaar, Suursaar, Vehkalahti jm.); *riutta*, *riuhta* 'vart', algkuju **riutsa* < vn. *нпу(е)ыз* (mitmel pool idasoomes; ka *riusa*, *riuska* kohati). Läänemere-

sm. instrumentaalnoomenite-suffiks *-in* on niisama laensõnus teataval määral produktiivne: *laaputti* gen. *-me* 'tohtviisk' < vn. *ланомъ* (Uusikirkko); *sarrai(n)* gen. *sarraime(n)* 'sara, küün' < vn. *сапай* (Johannes, Kirvu, Uusikirkko jm.). Väga produktiivseist sm. *kk*-lisist tuletuslõppudest on muidugi oodata sama moondavat mõju laensõnadele: *hamukka* (~*hamutta*, Saarijärvi), *hamukkēt* (Säkkijärvi), pl. *hamukat* (Jyväskylä) 'rangipadi' < vn. *хомым*; *narikka* 'turg' < vn. *на рынке* (Kuopio; paiguti soomes veel kujud *nariņkka*, *narentk[a]*, *nareņkka*); *voilikka* (Tütarsaar), *voilakka* (Kivennapa) 'rangipadi' < vn. *войлок*.

Seda laadi laensõnade lõpposa käsitluse kohta võiks esitada pikki loetelusid kõikjalt läänemere-sm. keelist. Suistamo karjala murdest näit. on selle kohta värskelt trükist ilmunud näiteid¹: *kušakko* 'turkin vyö' (ven. *кушакъ* 'id.'), *kulakko* 'nyrkki' (ven. *кулакъ* 'id.'). Materjalide avaldaja R. E. Nirvi juhib tähelepanu asjaolule, et siin „on lähdetävä murteen *oi*:sta (siis alkujaan *a*-loppuisten deminutiivimuodoista): *oi* > *o*“. Piirdume ainult veel paari huvitavama hilisema laenu suffiksaalkohandumisega meile kõige lähemast — eesti keelest. Kuusalust märgitagu hilislaensõnade liitumist *-in*-instrumentaalnoomenitega: *tärkestiimme* *öli* 'tärpentin'; *apsadi* gen. *apsaittiimme* 'apsat, konts'; *kapput* gen. *-ttiimme* 'kalevine naisterahva talvepalitu, kuub.'² Setust võiks näiteks olla paari laensõna huvitav liitumine *-inen*-sõnade hulka: *sēnine*, *šēnine* 'eeskoda, võõrus', illat. *sēn(i)tsehe* < vn. *сеницы*, *haŕočkene* 'tuhkur' < vn. *хорѣк*³. Eriti keeruliseks on kujunenud tuletusliku ümbertõlgenduse kaudu alamsaksa laensõna *toober* (vrd. saksa *Zuber*) kagueestis, kus temal leiame vaste *tũrja*. Viimase seletusvõimalus näikse peituvat selles, et *toober* ~ *toover* 'Zuber' (Wied. Wb.) on metateesse *toorev* (Wied.), *tũrev* (Maarja-Magd.) kuju kaudu saanud lähedaseks *-v(a)*-partitsiipidele (*tulev*, *tegev* jne.). Need partitsiibid aga omakorda oma funktsionaalse

¹ Vt. R. E. Nirvi, Suistamon keskusmurteen vokalisemi (Suomi V, 13), lk. 83. ² AES-i murdekogude järgi. ³ Prof. Saareste¹ ja allakirjutanu ülestähendised Pankjavitsast ja Vilost.

lähedusega *ja*-tegijanimedele (*tulija*, *tegija*) on viinud *too-rev*-kuju viimaks üle *ja*-liste sõnade kilda, luues eelduse *tårja* kaju tekkimisele.

Kui nüüd hiliste läbipaistvate laenude juures laenusaaaja poole omal tuletussüsteemil on nii tähtis osa laensõnade häälikulise külje ümberkujundamisel, siis pole see võinud teisiti olla ka vanemate algsoome laenudega. Põhimõtteliselt on algsm. laenude uurijad seda tunnustanudki. Nii on Thomsen oletatavate balti laenude *halea* (vrd. leedu *žalias*), *lattea* (vrd. leedu *platūs*), e. *tume* (vrd. läti *tumšš*) puhul pidanud võimalikuks, et neis esineb „Vermischung mit der besonders in Adjektiven häufigen Endung f. *-ea*, *-ia* (für *-eda*, *-eta*...)“¹. Samuti on juba T. viidanud balti ja germaani (*u*)-tüvede esinemisele *ut*-tuletuslikena läänemere-soome keelis, arvates², et „die f. Endung *-ut* sehr wohl für *-us* stehen kann“ (vrd. sm. *olut* ~ leedu *aliūs*, sm. *vantut* ~ germ. **vantu-z*), ning juhtides tähelepanu mõnede indo-eur. *n*-tüveliste laennootenite *l*-tüvelisusele läänemere-soomes (*perkele*, e. *pergel* ~ leedu *perkūnas*³, *sammal* ~ leedu *sámanos* 'Moos' jt.⁴). Samasugusel printsipiaalsel seisukohal asub ka Mikkola⁵, väites oma slaavi laenude uurimuses, et „*u* und *a* für r. *o* in wörtern wie *patukka* < *баморъ*, *urakka* < *урокъ* beruht wohl auf anlehnung finn. wörter an andere durch *-u-kka* und *-a-kka* gebildete, wie *puolukka*, *haljakka* u. s. w.“ Setälä taas germ. laene käsitelles näit. on juhtinud tähelepanu läänemere-sm. *oi*-suffiksi segunemisele sõnus *kerno* (~ *kernas* 'promptus', vrd. gooti *-gairns*, muinas-isl. *giarn*: „Die fi. form auf *o* könnte jedoch in diesem fall auch eine ableitung sein“) ⁶ ja *multo-*, *multokuro* 'assel' („Der vokal *o* wahrsch. aus dem fi. zu erklären, vgl. *aitovieri* 'stelle neben dem zaun' zu *aita* 'zaun')⁷.

Selle laenude suffiksaalkohandumise printsipiaalse tunnustamise kõrval aga kahjuks tegelikult sagedasti on

¹ Beröringer, lk. 116, Samlede Afhandl. IV, lk. 198. ² Beröringer, lk. 158, Saml. Afh. IV, lk. 270; vrd. Thomsen, GSI, lk. 89, Saml. Afh. II, lk. 143. ³ Beröringer, lk. 207, Saml. Afh. IV, lk. 358. ⁴ Berör., lk. 214–5, Saml. Afh. IV, lk. 370–1. ⁵ Vt. BWS, lk. 38. ⁶ SUSA XXIII, 1, lk. 24 ja FUF XIII, lk. 383. ⁷ FUF XIII, lk. 413.

jäetud kahe silma vahele läänemere-sm. laensõnade lõpposa seletumisvõimalused oma tuletusõpetuse varal. Vanimate slaavi ja balti laenude alal on sõnalõpuküsimused lihtsamad ja vähesema tähtsusega, kuid algsm. germaani laenudes seevastu on sõnalõppude-võrdlusile antud laenukronoloogiliselt sageli otsustav tähtsus, milles läänemere-sm. tuletusküsimustega tutvumine mõnigi kord paneb kahtlema.

Võtame kõigepäält balti ja germ. rohkete *as-*, *äs-*lõpuliste laennoomenite küsimuse. Balti *as-*, *ias-*, *ys-*lõpulise nominatiiviga maskuliinumite järeltulijad on teatavasti kõige tavalisemalt algsoomes olnud kahte liiki — *as-*, *äs-*lõpulised või *a-*, *ä-*lõpulised (resp. -tüvelised): ühelt poolt *oinas* ~ leedu *ávinas*, *ratas* ~ leedu *rátas*, sm. *ankerias*, e. *angerjas* ~ leedu *ungurýs*, *haljas* ~ leedu *žálias* jne., teiselt poolt sm. *kaula*, *kakla*, e. *kael* ~ leedu *káklas*, sm. *heinä*, e. *hein* ~ l. *šiēnas*, sm. *tyhjä*, *tühi* ~ l. *tūščias* jne. Thomsen¹ on asja seletanud nii, et läänemere-sm. *s-*lõpulised laenud baseeruvad balti nominatiivil, ent *s-*tud — oblikvakäändeil, eriti akusatiivil. Seega siis kõnealuse laenu-esinduse häälikuline kahepaiksus põhineb balti substraatidel, nagu see ka suurel osal juhtumeist näikse tõenäone. Kuid sirgjooneliselt kõigile seda tüüpi sõnule ei tahaks seda seletust küll pidada kohustuslikuks. Peame arvesse võtma, et algsoomes laenamise ajal oli ka rühm omi tuletuslikke (*a*)*s-*, (*ä*)*s-*tüvelisi sõnu (vrd. e. *paras*, *maias*, sm. tüüp *vaitelias*, *puhelias*, *vuotias*, Tveri karj. *tõpáš* [~ *tõppü*] 'tupsu', vepsa [Ahlqvist'i järgi] *tazas* pluur. -*zhad* 'jemn, slätt' jt.), mille suffiksiosa Wichmann'i² järgi ulatub vähemalt mordvasse ja permi keeltesse (vrd. sürj. *arēs*, votj. *ares* 'vuotias'). Muidugi pääle nende veel ka mõned *as-*lõpulised nn. aaria laenud (nagu sõna *põrsas*). Laenamisel algsoomesse kõnealused balti laenud loomulikult liitusid keeles juba olemasolevate tuletussõnadega. Viimastel aga oli paljudel juhtudel tõenäoselt *as-*, *äs-*lõpu kõrval juba algsoomes esinemas ka *a-*,

¹ Berör., lk. 112—113 ja 115—116, Saml. Afh. IV, lk. 191—3, 197—8.

² Vir. 1921, lk. 109.

ä-lõpuline (resp. -tüveline) teisik. Seda võib järeldada asjaolust, et *as- ~ a-* (*äs- ~ ä-*) tüvede vaheldus on laialt levinud läänemere-sm. keelis, eriti eestis (*jäär ~ jääras, kaaren ~ kaarnas, tiib ~ tiivas, tõld ~ murd. tõlläs* jne.¹, liivis (*na'ggâl ~ na'glâz* 'nael', *tibâz* 'tiib', *ka'ggâl ~ ka'glâz* — liivis ja eesti murdeis on palju sekundaarseid *as*-juhtumeid) ja vadjas (*põnnazmarja* ~ e. *pohl, pohlamari*, germ. laenatud *piitas* ~ e. *piit*, sm. murd. *piitta, sōrzaz* 'part' ~ sm. *sorsa*), vähemal määral ka mujal (vrd. sm. murretes *töyrä ~ töyräs, säplä ~ säpläs* 'tuohisen varpu' [Satakunta], *pylväs ~ pylvä* [ingeri murd.], *pitäjä ~ pitäjäs, kuhila ~ kuhilas, komea ~ komjas*, Suojärve karjalas *valaſpa ~ valpas* 'vaalea' jne.). Seda laadi vaheldust eest leides võis ka osa algsm. *as-*, *äs*-lisi laensõnu balti ja germ. keelist algsoome omal põhjal kujuneda vahelduvatüveliseks (sm. murd. *ankerias ~ ankeria, apila ~ apilas* 'ristikhein', e. [*must*] *rāstas* ~ lv. *lēgā-raštā* [linnunim.]), kusjuures siis hiljemini emb-kumb neist tüvedest (*s*-line või *s*-tu) võis ka tarvitusest kaduda.

Algsm. germaani laenudes üldiselt peetakse *as*-lõppu alggermaani laenuajajärgule viitavaks tunnuseks (*rōn-gas, lammaz*, sm. *porras* < germ. **lambaz* jne.)², kuid eeldeldu põhjal see võib olla ainult osaliselt, kui algsoomes endas ja ka hiljemini läänemere-sm. keelis on olnud üksikjuhtudel eeldusi selle omapõhjalise *as-*, *äs*-lõpu sekundaarseks tekkimiseks (vrd. balti laenudest sm. *ansa* 'aas' ~ [näit. Kangasniemel] *ansas -ā[n]* ~ leedu *ansà, ašà*). Tüüpiliseks näiteks selle kohta võiks olla Toivoneni etümologiseeritud sm. sn. *uunas, ūnas* gen. *ūnān* 'ääs'³. Oma *as*-lõpu tõttu peaks see põlvnema alggerm. kujust **ugna-z* (**uhna-z*), kuna sm. *uuni* oleks seekõrval hiline rootsi laen (< *ugn*). Sõna *uunas* ise on soomes väga kitsaalaline (Orimattila, Myrskylä) ja selle suur vanus on seegi pärast juba küsitav. Kuid veel küsitavamaks saab tema

¹ Vt. EK 1929, lk. 25.

² Vt. Setälä, SUSA XXIII, 1, lk. 45, Karsten, Germ.-finn. Lehnwortstudien, passim.

³ Vir. 1919, lk. 109.

kõrge iga sellega, et *as-lõpulise* kuju tekkimist võib kujutella väga hästi ka soome k. omal pinnal, vrd. *kuusi-kuus*as (näit. Jääskis tähend. 'näre; kuusi'), *kieli* ~ karj. *kielas* 'lobisev'.

Edasi võtame spetsiaalselt germ. laenudele omase probleemi, germ. feminiinsete *ō*-tüvede (< indo-eur. *ā*, vrd. lad. *mensā* tüüpi) vastete küsimuse läänemere-soomes. Siin on jõutud praegu maksvale seisukohale¹, et vastavad *a*-lised laenud on pärit gooti keelekujust (sm. *paita* 'särk', sm. *neula*, e. *nōel* jt.), *u*-lised seevastu kindlasti muinaspõhjast (sm. *arkku*, *panku*), *o*-lised aga mingist germ. keelte vanemast arengujärgust (? eelgooti, eel-muinaspõhja, alggermaani). Niisugune siiakuuluv sõna nagu sm. *kauta* 'saapa päälisnahk' ~ *kauto* ~ *kautu* (vrd. gooti *skauda*-) oleks siis kolmel korral laenatud! Kuid jällegi on läänemere-sm. keeles suffiksilise algupäraga vokaalidevaheldusi, mille varal algsoomes endas *u*-lisena laenatud sõnu omal tuletuspõhjal võis siirduda *u*-liste liiki (*-a ~ -u*: vrd. sm. *harja* [< balti k.] ~ *harju*, *urpa ~ urpu*, *vanka ~ vanku* jt.²), *oi*-deminutiivi puhul on võimalik olnud üleminek *a*-tüvelt *o(i)*-lisele (*a ~ o* vrd. siinsam., lk. 16 *kerno*, *multo*- puhul öeldut), ka *u*, *ü ~ o*, *ō* vaheldusi sõnade tüvelõppudes on nii tuletuslõppude kaudu (vrd. karj. *makšo*, *nagro* ~ sm. *maksu*, *nauru*) kui ka muidu esinenud (vrd. Suistamo karjala mürd. *julmu ~ julmo* 'koivun kuoren helve', *mändö ~ mündü*, *vajno* ~ sm. *vainu* 'haist' jt.) Läänemere-sm. *a ~ o ~ ü* vaheldus germ. feminiintüvelisis laensõnus seega tunnukse evivat vähe kronoloogilist tõestusvõimet.

Siis jälle germ. laensõnade hulgas leiduvate *eh-lõpuliste* sõnade probleem. Neis on arvatud peituvat iidset eelgerm. häälikulist tunnust (hiljemini germ. keelis *e > i* järgsilbes)³. Kuid peame taas meenutama, et algsoomes endaski oli

¹ Setälä, SUSA XXIII, 1, lk. 4—6, 27—8, 45—6.

² Vt. Toivonen, FUF XV, lk. 80; J. Mägist, *oi-*, *ei-*deminutiivid läänemere-sm. keelis, lk. 214—5.

³ Vt. Karsten, Germ.-finn. Lehnwortstudien, lk. 82 jj., eriti lk. 89—90.

rühm *eh-*, *eh-lõpulisi sõnu* (*ime, terve* jt. < *imeh, terveh*), millega ka germ. teisetüübilisi sõnu võis liituda, eriti aga, et *-eh*, *-eh* oli ka suffiksina teataval määral produktiivne, olgu siis ka tema algfunktsioon nii hämar kui tahes. Selgesti paistab silma *eh-*, *eh*-ainese suffiksiline iseloom ms. sellest, et temaga deminutiivsest *kka-*, *kkä*-suffiksist on saadud liit-suffiks *-kkeh*, *-kkeh* < *kk(a)+eh*, *kk(ä)+eh* (vrd. sm. *niemukka, lahdukka* ~ *niemeke*, lüüdi *niemukeh* [Sununsuu], sm. *lahdeke*). Kui võtame nüüd näit. siia kuuluvad sm. sõnad *ranne* 'Strandgegend' ja *rinne* 'hochliegende Stelle' (Karsteni järgi), siis näeme, et pole tarvet neid tuletada eelgerm. neutrumikujudest **strindes*, **strandes*, vaid võime nad loomulikult küll seletada omiks tuletussõnuks germ. feminiinseist *α*-tüvedest (**strandā*) laenatud läänemere-soome sõnust.

Selgeima näitena läänemere-sm. enda tuletusõpetuse eitamisest laenude-uurimisel esitatagu sm. *valio* ja eesti *mõõt* sõnade tõlgitsus, nagu selle annab Karsten¹: sm. *valio* < germ. **valjo-*, e. *mõõt* < alggerm. *mēto-*. Kuid kui meile juba kord on laenatud algsoomesse verbid sm. *valita, valia*, e. *valima* ja *mõõtma*², miks siis mitte algsoomlased (või hiljemini eestlased-soomlased) ei osanud ise juba neist oma suffiksi abil tuletada kõnealuseid noomeneid, nagu on tuletatud *ansio, mainio, pett* g. *petu* jt. (vrd. verbe sm. *ansaita, karj. aźnita, mainita, e. petma*)?

* * *

Ülemaal on puudutatud mõnd punkti meie algsm. laenude-uurimise alal, mis läänemere-sm. keelte häälikuteloo, morfoloogia ja hilislaenude uurimise seisukohalt äratavad teatavaid kahtlusi. Kuna need read kannavad päämiselt põhimõtteliste arutluste iseloomu, siis loomulikult käsitletud näidestik ei ole tahtnud ega saagi olla iga eri prob-

¹ Op. cit., lk. 107 ja 80.

² Vt. Setälä, FUF XIII, lk. 411, 467.

leemi alal tühjendav. Laenude-uurimisest kõrvalseisjana, nagu juba alguses tähendatud, on allakirjutanu mõelnud seega vaid selle uurimisalaga spetsiaalsemalt teotsevad uurijaid üles kutsuda lõplikumalt ja kaalutumalt määrama oma seisukohad kahtlusalseis küsimusis. Niipalju ikkagi vist tohiks olla kindel, et põhjust on mõneski küsimuses kahtlemiseks.

Quelques réserves à propos de la recherche des mots d'emprunt fennobaltiques.

L'auteur s'arrête un instant (p. 3) sur l'importance qu'il y a, au point de vue de l'histoire de la civilisation des peuples fennobaltiques, à déceler les mots empruntés par le finnois primitif au letto-balte, au germanique et au slave, et il reconnaît bien ce qu'on a accompli dans ce sens (W. Thomsen, E. N. Setälä, etc., p. 4); mais il constate que dans ce domaine les recherches présentent certaines lacunes et que cela vient du fait que les savants ont considéré comme accessoire l'étude des emprunts en question, qu'aucun n'y a consacré le travail de toute sa vie. L'auteur admet également que c'est en spectateur qu'il émet ces observations critiques sur la recherche des emprunts, qui, selon lui, n'a pas été éclaircie d'une manière satisfaisante.

Tout d'abord on critique (p. 4—6) ce fait qu'en décelant les emprunts anciens dans les langues fennobaltiques et en comparant les mots en question on prête presque toute l'attention à l'exactitude de la correspondance phonétique, et qu'on laisse à l'arrière-plan la comparaison du côté sémantique (comme cela a déjà été avancé par J. Kalima entre autres). Alors que fréquemment des non-correspondances plus ou moins grandes, au point de vue sémantique, entre les mots comparés n'en empêchent pas la confrontation, au contraire sous le rapport phonétique on exige que la comparaison des mots satisfasse à la méthode et soit irréprochable (p. e. finn. *ruhtinas* < germ. *druhtinaz*, etc.). Mais des observations à propos de tous les emprunts tardifs, facilement décelés (v. p. e. les emprunts tardifs du finnois au suédois et au russe et de l'estonien à l'allemand) montrent ce qu'il y a d'erroné et d'accidentel du côté phonétique de l'emprunt. Ces erreurs et ces hasards devraient entrer en ligne de compte quand on recherche les emprunts anciens dans le finnois primitif. De plus, en profitant de l'expérience acquise par la recherche plus facile des emprunts tardifs, on l'appliquerait aux emprunts anciens, plus difficiles à déceler (finnois *sääli* < *жалъ*, p. 9).

Entre autres difficultés que présente la recherche des emprunts pour la discrimination des éléments propres à la langue et des éléments empruntés, il apparaît souvent que

pour expliquer les emprunts du finnois primitif on tend nettement à en baser l'interprétation phonétique sur le système de la langue d'où ils sont venus, alors qu'on aurait pu la trouver dans l'ancien fennobaltique lui-même. C'est ainsi que l'alternance *k, t, p ~ kk, tt, pp* (v. p. 10—11, finnois *kelta ~ pirtti*) dans les emprunts du finnois primitif est tenue pour un élément de démonstration important dans les rapports chronologiques de l'emprunt: à savoir que l'on considère que les sons simples (*k, t, p*) ont sûrement une origine indo-européenne ($\leftarrow g, d, b$) différente de celle des géminées *kk, pp, tt* ($\leftarrow k, p, t$). D'ordinaire on ne tient pas compte de ce fait que le fonds lexical propre du fennobaltique présente une telle alternance phonétique et que par conséquent cette alternance *k ~ kk* pourrait, en partie du moins, être interprétée comme une production fennobaltique même dans les emprunts du finnois primitif. C'est de la même manière qu'ordinairement on cherche à expliquer l'alternance des palatales et des vélaires *a - ä, u - ü, e - e* dans la première syllabe des mots d'emprunt, à savoir d'après une correspondance avec l'indo-européen (v. p. 11—14 estonien *värb — varblane, rukis — rügä*, finnois *muurahainen — myyriäinen*). Mais en tenant compte des mêmes alternances dans le vocabulaire propre du fennobaltique (p. 11), on pourrait aussi envisager dans les emprunts du finnois primitif ces alternances comme des productions du fonds fennobaltique.

On remarque une précision exagérée, quand on s'efforce d'établir une correspondance étymologique entre les finales des mots empruntés et la langue à laquelle ils ont été empruntés.

L'examen des emprunts tardifs (v. p. 14—15 des exemples d'emprunts au russe en finnois oriental et aussi en carélien et des emprunts récents dans quelques dialectes estoniens) montre que la terminaison des mots d'emprunt a une forte tendance à s'adapter au système des suffixes de la langue où ils entrent. Il a dû en être de même avec les emprunts anciens du finnois primitif. A plusieurs reprises cela a été admis en principe par quelques savants (exemples de Thomsen, Mikkola, Setälä, p. 16). En fait cette adaptation des suffixes n'a pas été observée, ce qui est particulièrement regrettable quand on recherche les emprunts du finnois primitif au germanique, car c'est précisément par la représentation phonétique des finales qu'on a cherché un critère chronologique des plus importants. Ainsi on n'a pas remarqué que le parallélisme des emprunts

au letto-lituanien et au germanique, terminés par *-s* ou par une voyelle (v. p. 17 *ratas* — finnois *heinä*, p. 18 *ansas~ansa*, *uunas~uuni*, etc.) ne reflète pas toujours exactement le système phonétique de la langue d'origine, mais peut s'interpréter, en partie au moins, d'après le finnois primitif lui-même; car, ainsi que le montre la situation actuelle, mixte, des radicaux en *-s* et des radicaux vocaliques dans les langues fennobaltiques (v. p. 17—18), on peut supposer que le finnois primitif a eu cette disposition mixte des radicaux en *-s* et des radicaux vocaliques (*s* est dans ce cas un élément suffixal finno-ougrien, p. 17).

Dans le domaine des emprunts germaniques en finnois primitif on attache la plus grande importance, pour la possibilité d'une détermination chronologique, à la découverte du radical germanique féminin en *-ō*, auquel les langues fennobaltiques répondent avec une triple représentation (*o~a~u*, p. 19 p. e. finnois *kauto~kauta~kautu*, etc.). Chacune de ces terminaisons indiquerait une époque d'emprunt particulière (*o* — ? germanique primitif, pré-gotique, *a* — gotique, *u* — nordique). Cependant si l'on tient compte de l'existence d'une alternance des terminaisons *o~a~u*, (en grande partie comme suffixes) dans le vocabulaire propre du fennobaltique (*urpa~urpu*, *vaino~vainu*, etc.), il est fort vraisemblable que ce fait, dans les mots d'emprunt du finnois primitif, pourrait s'expliquer (en grande partie) sur la base du finnois primitif. Parmi les emprunts germaniques on a tâché de marquer le finnois primitif en *eh-gh* d'après cette terminaison, pour le classer dans une couche d'emprunts au pré-germanique, quoique cette terminaison ne soit pas un moyen suffisant de détermination chronologique; car la finale *-eh* peut encore s'interpréter comme une adaptation suffixale en finnois primitif ou le développement de la dérivation à l'époque du finnois primitif (p. 19—20).

Des exemples nets de mots dérivés de racines empruntées par le finnois primitif sont fournis par l'estonien *mõõt* (gén. *mõõdu*) et le finnois *valio*, bien qu'on ait essayé d'en expliquer la partie suffixale par un emprunt au germanique.

Cet article ne prétend pas être un exposé exhaustif des phénomènes douteux qui restent dans l'étude des emprunts en finnois primitif, mais il a voulu seulement attirer l'attention des savants spécialistes sur ce fait que les résultats de cette étude restent incertains en bien des points, et procéder à une révision des divers points de vue.

1207 3440
- 50 h

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

2-96-09078

HIND 40 SENTI

www.books2ebooks.eu